

دانشگاه پیام نور

دانشکده: علوم انسانی

مرکز تهران جنوب

پایان نامه

برای دریافت مدرک کارشناسی ارشد

رشته: تاریخ تشیع

گروه: تاریخ

متون و روایات دلایل و معجزات ائمه (امام صادق(ع) تا امام مهدی(عج))
در منابع شیعی قرن دوم تا پایان قرن ششم

کامران محمدحسینی

استاد راهنما: دکتر اصغر قائدان

استاد مشاور: حجه الاسلام و المسلمین دکتر محمد صادق جمشیدی

بهمن ۱۳۹۰

گواهی اصالت، نشر و حقوق مادی و معنوی اثر

اینجانب کامران محمدحسینی دانشجوی ورودی سال ۱۳۸۷ مقطع کارشناسی ارشد رشته تاریخ تشیع گواهی می‌نمایم چنانچه در پایان نامه خود از فکر، ایده و نوشته دیگری بهره گرفته ام با نقل قول مستقیم یا غیر مستقیم منبع و ماخذ آن را نیز در جای مناسب ذکر کرده ام. بدیهی است مسئولیت تمامی مطالبی که نقل قول دیگران نباشد بر عهده خویش می‌دانم و جوابگوی آن خواهم بود.

دانشجو تایید می‌نماید که مطالب مندرج در این پایان نامه (رساله) نتیجه تحقیقات خودش می‌باشد و در صورت استفاده از نتایج دیگران مرجع آن را ذکر نموده است.

اینجانب کامران محمدحسینی دانشجوی ورودی سال ۱۳۸۷ مقطع کارشناسی ارشد رشته تاریخ تشیع گواهی می‌نمایم چنانچه بر اساس مطالب پایان نامه خود اقدام به انتشار مقاله، کتاب، و ... نمایم ضمن مطلع نمودن استاد راهنما، با نظر ایشان نسبت به نشر مقاله، کتاب، و ... و به صورت مشترک و با ذکر نام استاد راهنما مبادرت نمایم.

کلیه حقوق مادی مترتب از نتایج مطالعات، آزمایشات و نوآوری ناشی از تحقیق موضوع این پایان نامه متعلق به دانشگاه پیام نور می‌باشد.

بهمن ۱۳۹۰

چکیده: روایاتی که افعال خارق عادت امامان (ع) را گزارش می‌کنند بخشی از مواد تاریخی را درباره سیره ائمه (ع) تشکیل می‌دهند. این روایات مانند دیگر احادیث حاکی از قول و فعل امامان (ع) باید از نظر متن و سند مورد نقد و بررسی قرار گیرند. با توجه به اینکه نقل روایات دلائل و نسبت دادن افعال خارق عادت به امامان (ع) مورد توجه و علاقه غالبان بوده و احتمال وجود روایات ضعیف در آن بیشتر است، نقد و پالایش این دسته از روایات ضرورت بیشتری می‌یابد. در این پژوهش اسناد ۶۸۰ روایت از روایات دلائل و کرامات امامان (ع)، شامل روایات دلائل امام ششم تا امام یازدهم بر اساس قواعد علم درایه الحدیث مورد بررسی قرار گرفته و علاوه بر تعیین صحت سند هر یک از روایات، مهم‌ترین آسیب‌های روایات ضعیف شناسایی و دسته‌بندی شده است. نتایج به دست آمده نشان‌گر ضعف سند ۸۷ درصد از مجموع روایات مورد بررسی است. پر تکرارترین آسیب‌های اسناد روایات دلائل امامان (ع) مرسل بودن سند و مجهول و ضعیف بودن راویان این روایات از نظر علم رجال است.

واژگان کلیدی: روایت، دلائل، معجزه، کرامت، نقد سند، آسیب‌شناسی روایات، علم

درایه الحدیث، علم رجال

۱	کلیات تحقیق
۲۰	فصل اول: مباحث مقدماتی :
۲۱	۱-۱ آشنایی با اصطلاحات علوم درایه الحدیث و رجال
۲۹	۲-۱ تعریف واژگان و تاریخچه کاربرد آنها
۳۲	۳-۱ گونه شناسی محتوای روایات دلایل
۳۳	۱-۳-۱ علم غیب امام
۳۶	۲-۳-۱ معجزات تکوینی
۴۱	فصل دوم: آسیب شناسی اسناد روایات دلایل امامان (ع)
۴۴	۲-۱ گونه شناسی اسناد از نظر اتصال سند
۴۴	۱-۱-۲ روایات بدون سند
۴۵	۲-۱-۲ روایات مرسل
۴۶	۲-۲ گونه شناسی راویان روایات دلایل امامان (ع)
۴۷	۱-۲-۲ راویان مجهول
۵۶	۲-۲-۲ راویان ضعیف
۶۴	۳-۲-۲ راویان مورد تردید

۷۰	فصل سوم: جدول روایات دلائل امامان (از امام صادق (ع) تا امام مهدی (ع))
۷۵	۱-۳ جدول روایات صحیح دلائل امامان (ع)
۸۹	۲-۳ جدول روایات ضعیف دلائل امامان (ع)
۱۸۵	فصل چهارم: نتیجه گیری
۱۹۱	پیشنهادات
۱۹۳	منابع و مأخذ:
۲۰۰	پیوست: نمودارها

کلیات تحقیق

بیان مسئله: بخش بزرگی از میراث حدیث شیعه روایات دلائل و معجزات امامان (ع) است؛ روایاتی که گزارش‌گر وقوع معجزه یا کرامتی از سوی امامان (ع) هستند. این روایات را نگارندگان کتب تاریخ زندگی امامان (ع) و فضائل نگاران به عنوان بخشی از سیره امامان (ع) و نیز به عنوان شاهدی بر حقانیت ادعای امامت از سوی ایشان در کتاب‌های خود نقل کرده‌اند. بررسی امکان و ضرورت وقوع معجزه از طرف امام در حیطة پژوهش متکلم است؛ اما بررسی روایات معجزه امامان به منزله شواهد تاریخی که ادعای گزارش بخشی از سیره ائمه (ع) را دارند باید مورد اهتمام پژوهندگان تاریخ تشیع قرار گیرد.

اولین گام در مواجهه با روایاتی که گوشه‌ای از تاریخ تشیع و سیره امامان (ع) را بازتاب می‌دهند راستی‌آزمایی این روایات و سعی در طبقه‌بندی محتوای روایات و شناسایی راویان این روایات به منظور شناخت گرایش‌ها و رویکردهای آنان است.

روایات را می‌توان از نظرگاه تاریخی و عقلانی یا از منظری دینی و با سنجه‌ای که خود علمای شیعه در طول سالیان برای جدا ساختن احادیث صحیح از غیر صحیح ساخته و به کار برده‌اند، مورد بررسی و نقد قرار داد. روش ما در این تحقیق روش دوم است. در این تحقیق بر آنیم تا بخشی از روایات معجزه امامان (ع) را بر اساس قواعد و آموزه‌های علوم حدیث شیعه (به ویژه علم درایه الحدیث) بررسی کنیم و گزارشی از میزان روایات صحیح و غیر صحیح به دست دهیم. منظور از روایت صحیح روایتی است که بر اساس علم درایه الحدیث از نظر سند و متن مورد قبول باشد و بتوان از صدور آن از ناحیه امام (ع) اطمینان حاصل کرد. صحیح بودن سند یک روایت بستگی به توثیق و تعدیل همه راویان آن سند و اتصال سند دارد. قاما صحیح بودن متن روایت با محک سازگاری متن با قرآن، سازگاری با سنت قطعی معصومین و سازگاری با عقل سنجیده می‌شود. آنچه در این تحقیق مورد نظر ما است تنها بررسی اسناد روایات معجزه امامان (ع) و گونه‌شناسی راویان این روایات است و نه نقد متن و محتوای احادیث.

این پژوهش بررسی اسناد روایات معجزه امام صادق (ع)، امام کاظم (ع)، امام رضا (ع)، امام جواد (ع)، امام هادی (ع) و امام حسن عسگری (ع) را شامل می‌شود. با توجه به زمان تعریف شده برای

این پژوهش امکان بررسی روایات دلائل همه امامان (ع) وجود نداشت. انتخاب چند امام (ع) که دوران امامتشان در پی هم بوده علاوه بر اینکه تعداد روایات مورد بررسی را کاهش می‌دهد، نوعی انسجام تاریخی در بررسی گرایش‌های آن دوران و گروه بندی‌ها و مکتب‌های حدیثی و همچنین همگونی منابع روایات و سهولت در شناخت راویان را به همراه دارد.

در این تحقیق روایات موجود در منابع شیعی تا قرن ششم مورد بررسی قرار گرفته است. البته باید توجه داشت که احادیثی که در منابع متأخر بازنویسی و جمع شده همان روایاتی است که در منابع اولیه موجود است، بدین ترتیب روایاتی که در منابع بعد از قرن ششم گردآمده نیز در این پژوهش مورد بررسی قرار گرفته است. در این پژوهش تنها روایات موجود در منابع شیعی مورد مطالعه قرار گرفته و منابع نگاشته شده توسط اهل سنت مورد نظر نیست.

سوال و فرضیه تحقیق

سوال اصلی پژوهش: چه میزان از روایات معجزه امامان (ع) (از امام صادق (ع) تا امام مهدی (ع)) از نظر سند صحیح هستند؟

فرضیه سوال اصلی: بیشتر روایات معجزه امامان (ع) (از امام صادق (ع) تا امام مهدی (ع)) از نظر سند ضعیف هستند.

سوالات فرعی:

۱. ویژگی‌های راویان روایات معجزه امامان (ع) از نظر علم رجال چیست و جرح و تعدیل این راویان چه نتایجی در بر دارد؟

۲. راویان روایات معجزه امامان (ع) از نظر اعتقادی به چه گروه‌هایی وابستگی دارند؟

فرضیات تحقیق:

۱. بیشتر راویان روایات معجزه امامان (ع) غیر موثق و در شمار راویان ضعیف یا مجهول قرار می‌گیرند.

۲. راویان روایات معجزه امامان (ع) بیشتر از متهمان به غلو و مفوضه‌اند؟

روش پژوهش

روش اصلی این پژوهش روش حدیثی و رجالی است. در این پژوهش بخشی از روایات معجزه امامان (ع) انتخاب شده و همگی از نظر سند بررسی شده و صحت اسناد آنها مورد داوری قرار گرفته است. هدف از این شکل پژوهش به دست آوردن آمار دقیق و اطلاعات روشن از میزان احادیث صحیح در جامعه آماری انتخاب شده و پرهیز از داوری کلی و مبهم درباره روایات معجزه امامان (ع) است. ارائه تمام روایات بررسی شده همراه با بیان علت ضعف روایات ضعیف نیز در راستای هدف پرهیز از ابهام و رعایت اصل ابطال پذیری و قابل نقد بودن نتایج تحقیق صورت گرفته است.

روایات معجزه امامان (ع) در منابع گوناگون حدیثی و کتاب‌های دلائل نگاری و تاریخی پراکنده‌اند. این روایات حتی در بسیاری از کتاب‌ها بدون تبویب مناسب و به طور پراکنده گرد آمده‌اند. جستجو و انتخاب همه این روایات از میان منابع متعدد حدیثی کاری دشوار و در بازه زمانی تعریف شده برای انجام این پژوهش غیر ممکن بود. از این رو برای جمع‌آوری این دسته از روایات از مجموعه‌هایی استفاده شد که قبلاً کاری مشابه را انجام داده و روایات معجزه هر امام (ع) را از میان منابع اولیه تاریخی و حدیثی جمع‌آوری و به شکل منظم تدوین کرده بودند. در این پژوهش از دو کتاب *مدینه المعاجز* نوشته هاشم بحرانی و *بحار الانوار* نوشته علامه مجلسی که هر دو در قرن یازدهم نگاشته شده‌اند استفاده شده است. با اینکه این منابع اساس جمع‌آوری روایات بودند، اما هر یک از روایات در منابع اصلی جستجو شده و به منابع اصلی ارجاع داده شده‌اند.

از میان احادیث موجود در این منابع تنها احادیثی انتخاب شد که به شکل مسند (با سند کامل) روایت شده بودند. بسیاری از روایاتی که در منابع متأخرتر (قرن پنجم و ششم) نقل شده‌اند بدون سند هستند. اما بسیاری از این روایات در منابع متقدم به شکل مسند آمده‌اند. آن تعدادی که جدید هستند و سند هم ندارند چنان که بعداً توضیح داده می‌شود ضعیف‌اند و نیازی به بررسی مجدد ندارند. از این رو برای رعایت اختصار این دسته از روایات از دایره تحقیق خارج شدند.

سند همه روایات انتخاب شده که حدود هفتصد روایت را شامل می‌شود همراه با داوری درباره سند هر حدیث و بیان آسیب سند که موجب ضعف آن شده است، در قالب جدول‌هایی به تفکیک روایات هر یک از امامان (ع) ارائه شده است.

در شناخت راویان معجزات امامان (ع) هر چند به اصول رجالی و قواعد علم رجال نظر داشته‌ایم، داوری آیت الله خویی در معجم رجال حدیث را مبنای کار قرار داده و طبق رای رجالی ایشان راویان را شناسایی کرده‌ایم. مواردی که درباره نظر آیت الله خویی تردیدهایی وجود داشته یا نظر آیت الله خویی متناسب با اهداف پژوهش قابل مناقشه بوده، مناقشات به تفصیل در متن پژوهش طرح و مورد بررسی قرار گرفته است.

پیشینه پژوهش

نقد و بررسی روایات معجزه امامان (ع) جز به صورت بسیار محدود و پراکنده و در کتاب‌هایی که به نقد احادیث مجموعه‌های حدیثی می‌پرداختند، در میان قدما سابقه‌ای ندارد.

پژوهش‌های جدید درباره روایات معجزات امامان (ع) و دلایل نگاری در تاریخ تشیع نیز بسیار اندک و انگشت شمار است. در حقیقت تا کنون هیچ کتابی در نقد و بررسی روایات معجزه امامان (ع) نگاشته نشده است. تنها بخشی از کتاب معجزه او سبات العقل نوشته جرج طرابیسی و کتاب الموضوعات فی الآثار و الاخبار نوشته سید هاشم معروف الحسینی به بررسی روایات دلایل و معجزه امامان (ع) پرداخته‌اند.

در کتاب المعجزه او سبات العقل نویسنده که به طور کلی درباره معجزه نگاری در تاریخ اسلام بحث کرده است، نیمی از کتاب را به بررسی روایات معجزه امامان براساس کتاب‌های هدایه الکبری و نوادر المعجزات اختصاص داده است. جرج طرابیسی در کتاب خود به تحلیل محتوای روایات معجزه امامان (ع) پرداخته و ضمن تاکید بر ساختگی بودن معجزات و مغایرت آن‌ها با عقل، انگیزه‌های سیاسی و اجتماعی شیعیان را عامل جعل چنین روایاتی برای امامان (ع) دانسته است. (طرابیسی، ۲۰۰۸: ۹۵) طرابیسی در این اثر در پی بررسی اسناد روایات معجزه امامان (ع) نیست و مجعول بودن این روایات را به دلیل مغایرتشان با عقل از پیش فرض گرفته و در اثر خود سعی کرده زمینه‌ها و علت‌های رواج معجزات برای امامان (ع) را بیان کند. (طرابیسی، ۲۰۰۸) نویسنده در این کتاب معجزه نگاری برای امامان (ع) را دنباله جریان معجزه نگاری برای پیامبر (ص) دانسته است. به گفته او روایات معجزه برای امامان (ع) تنها بعد از رواج دلایل نگاری برای پیامبر رواج یافت و در متون اولیه شیعه اثری از آن را نمی‌توان یافت. (طرابیسی، ۲۰۰۸: ۱۷۴) به گفته طرابیسی رواج معجزه نگاری برای پیامبر (ص) خود نتیجه آشنایی مسلمانان با پیروان ادیان دیگر بخصوص مسیحیت بود. (طرابیسی، ۲۰۰۸: ۱۶۵) نویسنده در این اثر به تحلیل جریان معجزه نگاری از نگاهی برون دینی پرداخته و این روایات را از نظرگاه عقلانی مورد بررسی قرار داده و برخلاف پژوهش حاضر به بررسی اسناد روایات نپرداخته است.

در کتاب *الموضوعات فی الآثار و الاخبار*، سید هاشم معروف الحسینی به طور کلی به بررسی روایات جعلی و دلائل رواج این گونه روایات و نحوه بررسی آنها پرداخته و بخشی از کتاب خود را به نقد روایات معجزه و مناقب امامان (ع) اختصاص داده است. روش نویسنده در این بخش بیشتر نقد متن و محتوای احادیث است؛ اما ضمن بحث درباره روایات به ضعیف بودن اسناد این دسته از روایات نیز اشاره کرده و احوال رجالی برخی از راویان را مورد بررسی قرار داده است. (معروف الحسینی، ۱۴۲۹: ۲۶۹-۳۳۳) اشاره نویسنده به روایات معجزه امامان (ع) و نقد این روایات برخلاف پژوهش حاضر به صورت اجمالی و کلی و ضمن بحث از جریان کلی جعل حدیث است و تنها تعداد اندکی از روایات از نظر سند مورد بررسی قرار گرفته اند.

نقد و بررسی برخی از آثار دلائل نگاری همچین موضوع برخی از مقالات دکتر نعمت الله صفری فروشانی است. وی در مقالاتی جداگانه به تحلیل اسناد و محتوای روایات برخی از مهمترین آثار دلائل نگاری مانند هدایه الکبری، عیون المعجزات و دلائل الامامه پرداخته است. (صفری فروشانی، الف ۱۳۸۴ و ب ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵) نویسنده در این مقالات با بررسی اسناد روایات معجزه امامان (ع) در این سه کتاب گروه راویانی را که بیش از همه در نقل و ترویج این روایات نقش داشته‌اند مورد بررسی قرار داده است. روش پژوهش حاضر به روش دکتر صفری در این دسته از مقالات شباهت دارد اما تحقیق حاضر تعداد بیشتری از روایات را در بر گرفته و روایات را یک به یک مورد بررسی قرار داده است در حالی که در مقالات دکتر صفری فروشانی به شکل کلی تری درباره روایات داوری شده و بیشتر به شناخت راویان احادیث و شناخت نویسندگان و روش‌های کار آنان تاکید شده است.

معرفی منابع

در این پژوهش از دو دسته منابع دلائل امامان (ع) و کتاب‌های رجالی استفاده شده است.

منابع حدیث و دلائل نگاری: نگارش رسالاتی در نقل دلائل و معجزات امامان شیعه از همان دوران زندگانی امامان (ع) رواج داشته است. کتاب‌هایی که در منابع فهرست نگاری کتب شیعه با نام **دلائل** مشخص شده‌اند کتاب‌هایی بوده درباره معجزات امامان یا پیامبر اسلام (ص). اسامی برخی از نویسندگان این دسته از کتاب‌ها بر اساس معرفی نجاشی در کتاب رجال به این ترتیب است:

ابراهیم بن محمد بن سعید ثقفی (نجاشی، ۱۴۱۶: ۱۶)، الحسن بن علی بن حمزه (همان: ۳۶)، احمد بن محمد بن الحسین ابن دول قمی (همان: ۹۰)، احمد بن محمد بن علی بن عمر بن رباح (همان: ۹۲)، ثبیت بن محمد (همان: ۱۱۷)، حمید بن زیاد (همان: ۱۳۲)، عبدالله بن جعفر الحمیری (همان: ۲۱۹)، علی بن الحسن بن فضال (همان: ۲۵۸)، علی بن احمد ابوالقاسم (همان: ۲۶۶)، محمد بن مسعود بن محمد بن عیاش (همان: ۳۵۲)، محمد بن علی الصیرفی (همان: ۳۳۲)، و ... این دسته از کتاب‌ها امروزه در دست نیستند، اما احادیثی از برخی از آنان یا به نقل از نویسندگانشان در منابع متاخر موجود است.

افزون بر آن مطالبی از برخی کتاب‌های مفقود که هر چند نام دلائل نداشته‌اند حاوی روایاتی از معجزه امامان بوده‌اند، در کتاب‌های متاخرتر یافت می‌شود. از جمله این کتاب‌ها باید به «الواحد» نوشته الحسن بن محمد بن جمهور و کتاب «اخبار ابی هاشم داود بن القاسم الجعفری» نوشته ابن عیاش (نجاشی، ۱۴۱۶: ۸۶) اشاره کرده که نویسندگان بعدی بخصوص نویسندگان اعلام الوری از آن دو نقل کرده است. (نجاشی، ۱۴۱۶: ۶۲)

کتاب **بصائر الدرجات** منسوب به محمد بن الحسن بن الصفار قمی (متوفی ۲۹۰) از قدیمی‌ترین مجموعه‌های حدیثی است که امروزه در دست است و مجموعه‌ای از روایات اعتقادی درباره امامت و صفات امام (ع) را در خود جای داده است. بخش عمده‌ای از روایات این کتاب را روایات دلائل و معجزه امامان (ع) تشکیل می‌دهد. (طهرانی، ۱۳۸۹: ۱۲۴/۳) نویسندگان این کتاب محمد بن الحسن بن

فروخ الصفار از محدثان مورد احترام شیعه و از مشایخ علمی شهر قم بوده است و رجالیان او را توثیق کرده و وی را عظیم القدر دانسته‌اند. (نجاشی، ۱۴۱۶: ۳۵۴) از میان مهمترین مشایخ صفار باید به ابراهیم بن هاشم، احمد بن محمد بن خالد البرقی، احمد بن محمد بن عیسی الاشعری، ایوب بن نوح بن دراج، محمد بن الحسین بن ابی الخطاب، محمد بن عیسی بن عبید، معاویه بن حکیم، الهیثم بن ابی مسروق و ... که نامشان را بارها در اسناد روایات مورد بررسی در این پژوهش خواهیم دید، اشاره کرد. (صفار، ۱۴۰۴) محمد بن جعفر المودب، احمد بن داود القمی، محمد بن یحیی، محمد بن الحسن بن الولید از جمله مهمترین شاگردان وی بودند. (سبحانی، ۱۴۱۸: ۳/۴۹۳)

کتاب دیگری با نام بصائرالدرجات وجود داشته که نوشته آن سعد بن عبدالله قمی بوده است. این کتاب در قرون گذشته از میان رفته و تنها مختصری از آن که برگزیده حسن بن سلیمان حلی (زنده در سال ۸۰۲) است بر جای مانده است. (طهرانی، ۱۳۸۹: ۲/۱۸۲) سعد بن عبدالله قمی از بزرگان علمای قم و استاد پدر شیخ صدوق و ابن ولید بود. (نجاشی، ۱۴۱۶: ۱۷۷) بسیاری از روایات سعد بن عبدالله از طریق این دو نفر در آثار شیخ صدوق وارد شده که احتمال دارد از کتاب مختصر بصائر-الدرجات اخذ شده باشند. (انصاری، ۱۳۸۸: ۶۳)

برخی از محققان کتاب بصائرالدرجات موجود را بخشی از همان کتاب بصائرالدرجات سعد بن عبدالله قمی دانسته‌اند. بر اساس این نظر بصائرالدرجات موجود را شاگرد محمد بن الحسن صفار با نام محمد بن یحیی العطار بر پایه کتاب سعد بن عبدالله اشعری قمی نگاشته و روایاتش را از طریق محمد بن حسن صفار نقل کرده است و چون نام سعد بن عبدالله را به شیوه مستدرک نویسان از ابتدای سند انداخته است این کتاب به نام صفار مشهور شده است. (انصاری، ۱۳۸۸: ص، ۶۴)

کتاب **الکافی** منبع دیگری است که بخشی از روایات معجزه امامان را در خود جای داده است. این کتاب یک مجموعه بزرگ حدیثی و یکی از کتاب‌های چهارگانه حدیث شیعه است. (طهرانی، ۱۳۸۹: ۱۷/۲۴۵) محمد بن یعقوب الكلینی از بزرگترین محدثان شیعی و فردی بلند مرتبه در میان علمای شیعه است. (نجاشی، ۱۴۱۶: ۳۷۷؛ طوسی، بی تا: ۳۹۳) کلینی در ری زاده شد. در آنجا از محضر پدر و دایی خود کسب علم کرد. سپس برای شنیدن حدیث به قم و کوفه و بغداد سفر کرد و از مشایخی

چون: علی بن ابراهیم بن هاشم، محمد بن یحیی العطار، احمد بن ادریس، حمید بن زیاد و ... حدیث شنید. از میان شاگردانش می‌توان به جعفر بن محمد بن قولویه، علی بن محمد بن موسی الدقاق، محمد بن ابراهیم نعمانی، محمد بن علی ماجیلویه، هارون بن موسی التعلکبری و ... اشاره کرد. کلینی در سال ۳۲۹ وفات یافت. (نجاشی، ۱۴۱۶: ۳۷۷؛ امین، ۱۴۰۶: ۹۹/۱۰؛ سبحانی، ۱۴۱۸، ۴/۴۷۸)

کتاب کافی کتاب دلائل نگاری نیست اما بسیاری از روایات معجزه و دلائل امامان (ع) را در خود جای داده است. روایات دلائل امامان (ع) بیشتر در کتاب الحججه که مجموعه روایات اعتقادی درباره صفات امام را در بر می‌گیرد و همچنین در بخش تاریخ که به زندگی نامه امامان (ع) اختصاص یافته، جمع آوری شده است. بخشی از روایات نیز به طور پراکنده در سایر بخش‌های دیگر کتاب آورده شده است.

از دیگر کتاب‌های قدیمی در موضوع امامت که شامل احادیث بسیار در باب معجزه امامان است کتاب **هدایه الکبری** نوشته حسین بن حمدان الخصیبی (متوفی ۳۵۸) است. این کتاب اولین کتابی است که به شکلی منظم و با هدف دلائل نگاری نگاشته شده است و شامل بسیاری از روایات دلائل و معجزات امامان (ع) است. (صفری فروشانی، الف ۱۳۸۴، ۲۵) نویسنده در این کتاب در ابتدای هر بخش که به یکی از امامان (ع) اختصاص یافته بعد از ذکر مختصری در تاریخ ولادت و وفات امام به نقل روایات دلائل و معجزات ایشان پرداخته است. همان طور که در بخش‌های دیگر این نوشتار اشاره خواهد شد، نویسنده این کتاب نصیری مذهب و غالی و از نظر رجالیان شیعه فردی ضعیف و مطعون است. (نجاشی، ۱۴۱۶: ۶۷؛ ابن غضائری، ۱۳۶۷: ۵۴)

عیون اخبار رضا: این کتاب را محمد بن علی بن بابویه معروف به شیخ صدوق (۳۰۶-۳۸۱) محدث بزرگ شیعه نگاشته و به صاحب بن عباد وزیر بزرگ دیلمیان هدیه کرده است. (طهرانی، ۱۳۸۹: ۱۵/۳۷۵) شیخ صدوق از بزرگان مشایخ قرن چهارم هجری متولد قم و ساکن ری بود که برای کسب علم به شهرهای مختلف ایران و عراق سفر کرد. از جمله مشایخش که برخی از دلائل امامان (ع) را نیز از آنان نقل کرده می‌توان به محمد بن الحسن بن احمد بن الولید، احمد بن محمد بن یحیی، احمد

بن محمد الصقر الصائغ، الحسين بن احمد البيهقي، احمد بن ابراهيم بن هارون الفامي و ... اشاره کرد. (سبحانی، ۱۳۱۸: ۴ / ۳۴۲)

این کتاب مجموعه بزرگی از روایات امام رضا (ع) و در شرح زندگی ایشان است. روایات دلائل امام رضا (ع) در این کتاب هم در بخشی با عنوان دلالات الرضا (ع) (ابن بابویه، ۱۳۷۸: ۲ / ۲۰۴) و هم در سایر بخش‌های کتاب به طور پراکنده آمده است. علاوه بر دلائل امام رضا (ع) بخشی از روایات دلائل سایر امامان نیز در این کتاب موجود است. (صفری فروشانی، ۱۳۸۶: ۱۷۷) در آثار دیگر شیخ صدوق مانند **امالی** و **اکمال‌الدین** نیز روایات دیگری از معجزات امامان (ع) به صورت پراکنده موجود است.

از جمله کتاب‌های محمد بن محمد بن نعمان معروف به شیخ مفید (متوفی ۳۳۶)، دیگر محدث بزرگ شیعی، که حاوی روایات دلائل امامان است باید به سه کتاب **الارشاد**، **امالی** و **الاختصاص** اشاره کرد. (طهرانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۵۰۹ و ۳۷۹ و ۲ / ۳۱۵) کتاب الارشاد کتابی است در تاریخ زندگی امامان (ع) که برخی از روایات دلائل و معجزه امامان (ع) را در خود جا داده است البته این گونه روایات در کتاب الارشاد کم تعدادند و اغلب بدون سند کامل نقل و از کتاب‌های پیشین اخذ شده‌اند. کتاب‌های الاختصاص و امالی شیخ مفید که در برگزیده احادیث پراکنده با موضوعات گوناگون هستند نیز برخی از روایات معجزه امامان (ع) را در خود جای داده‌اند. اغلب این روایات به شکل مسند نقل شده و برخی از آن‌ها در منابع دیگر موجود نیست.

کتاب **امالی** شیخ طوسی از دیگر کتاب‌های امالی است که تعدادی از روایات معجزه امامان را در خود جای داده است. (برای نمونه: طوسی، ۲ / ۲۱ و ۲۷ و ۷۶)

از دیگر منابعی که در قرن چهار نگارش یافته کتاب **اثبات الوصیه** منسوب به حسین بن علی مسعودی تاریخ نگار و جغرافی‌دان مشهور شیعه و نویسنده کتاب **مروج الذهب** است (متوفی ۳۴۶). (نجاشی، ۱۴۱۶: ۲۵۴؛ طهرانی، ۱۳۸۹: ۱ / ۱۱۰) این کتاب با هدف اثبات وصایت امام علی (ع) و باقی امامان شیعه نوشته شده است و فصولی از آن به نقل روایاتی از معجزات امامان شیعه اختصاص یافته

است. بیشتر حجم این کتاب در اثبات امامت امام علی (ع) است و در محدوده مورد تحقیق ما روایات کمتری دارد که همگی بدون سند و بدون منبع نقل شده‌اند و چنان که در جای خود توضیح خواهیم داد مورد پژوهش ما نیستند. (مسعودی، ۱۴۲۶: ۱۸۳-۲۴۲)

عیون المعجزات منسوب به حسین بن عبدالوهاب (زنده در ۴۴۸) از دیگر منابع کهن در نقل روایات معجزه امامان (ع) است. (طهرانی، ۱۳۸۹: ۳۸۴/۱۵) حسین بن عبدالوهاب در قرن پنجم می‌زیسته و در منابع رجالی شناخته شده نیست و این کتاب نیز تا قرن دوازدهم شناخته شده نبوده است. (صفری فروشانی، ۱۳۸۵: ۱۵۸) این کتاب مجموعه‌ای از احادیثی از دلائل و معجزات امامان است که بیشتر آنها در منابع قبل از خودش وجود داشته و بسیاری از روایات نیز بدون سند آورده شده است. (حسین بن عبدالوهاب، بی تا)

دلائل الامامه: از منابع مهم دلائل نگاری شیعه کتاب **دلائل الامامه** نوشته محمد بن جریر بن رستم طبری است. نویسنده این کتاب به درستی شناخته شده نیست. و تنها با حدس و گمان و با توجه به اینکه چهار نفر با نام محمد بن جریر طبری وجود داشته‌اند می‌توان کتاب را به محمد بن جریر بن رستم طبری آملی معروف به طبری صغیر منسوب کرد درباره وجود چنین شخصی نیز تردیدهایی موجود است. علاوه بر محمد بن جریر طبری تاریخ نگاری سنی مذهب، سه نفر دیگر با عنوان محمد بن جریر طبری در میان نویسندگان شیعی وجود دارند. اولین طبری از یاران امام حسن عسگری و راویان حدیث ایشان است. دومین طبری نویسنده کتاب **المسترشد** است که شناخته شده است و سومین طبری که شخصیت و هویتش چندان معلوم نیست نویسنده کتاب **دلائل الامامه** است. (طهرانی، ۱۳۸۹: ۸/ ۲۴۲-۲۴۷؛ انصاری، ۱۳۷۳؛ صفری فروشانی، ب ۱۳۸۴: ۲۲۴-۲۲۵)

دلائل الامامه کتاب مفصلی است که البته به طور ناقص به ما رسیده و بخش اول کتاب که اخبار زندگی پیامبر اکرم (ص) و امام (ع) را در برمی‌گرفته مفقود است. (طهرانی، ۱۳۸۹: ۸/ ۲۴۵) این کتاب یکی از منابع اصلی روایات معجزه امامان است. طبری در این کتاب بسیاری از روایات خود را به شکل مسند آورده است. در میان مشایخ او افراد ناشناسی وجود دارد و از همین رو احادیث جدید

بسیاری در این کتاب موجود است که در کتاب‌های پیشین نیست و تنها منبع آن همین کتاب است. درباره روایات این کتاب در ادامه تحقیق حاضر بیشتر سخن خواهیم گفت.

کتاب دیگری که روایات آن شباهت فراوان به کتاب دلائل الامامه دارد، کتاب *نوادیر المعجزات* است. نویسنده این کتاب نیز همان محمد بن جریر بن رستم طبری نویسنده کتاب دلائل الامامه است. (طهرانی، ۱۳۸۹: ۲۴/۳۴۹) عیون المعجزات از نظر تعداد احادیث بسیار کمتر از روایات دلائل الامامه است و تقریباً تمام این احادیث در کتاب دلائل الامامه تکرار شده است. (طبری، ۱۴۲۷: ۲۸۷-۳۸۰)

اعلام الوری: این کتاب نوشته فضل بن حسن طبرسی دانشمند بزرگ شیعی در نیمه دوم قرن پنجم و نویسنده کتاب تفسیر مجمع البیان است. کتاب اعلام الوری شامل تاریخ زندگی امامان و نقل روایات دلائل و معجزات ایشان است. (طهرانی، ۱۳۸۹: ۲/۲۴۱) نویسنده در هر بخش ابتدا روایات تولد و وفات هر یک از امامان (ع) را جمع آوری کرده و در ادامه به نقل نصوص دال بر امامت هر امام و بعد از آن به نقل روایات معجزه و دلائل امامان (ع) پرداخته است. اغلب روایات موجود در اعلام الوری بدون سند نقل شده است. با این حال برخی از اسناد نیز به طور کامل نقل شده است. (طبرسی، ۱۴۱۷) استفاده نویسنده از کتاب‌های الواحده و اخبار ابو هاشم که امروزه در دست نیست و نقل برخی روایات دلائل و معجزات از آن‌ها از ویژگی‌های کتاب است. (برای نمونه: طبرسی، ۱۴۱۷: ۲/۹۷ و ۲/۱۲۲)

الخرائج و الجرائج نوشته قطب الدین سعید بن عبدالله راوندی، از شاگردان طبرسی است که در کتاب خود راه و روش استاد را ادامه داده و کتابش را به جمع آوری دلائل و معجزات پیامبر (ص) و امامان (ع) اختصاص داده است. (طهرانی، ۱۳۸۹: ۷/۱۴۵) او در این کتاب روایات معجزه امامان (ع) را بدون سند جمع آوری کرده است و به منابع خود نیز اشاره ای نکرده است. در کتاب او هم روایات تکراری که در کتب پیشین موجود است یافت میشود و هم روایاتی برای اولین بار در آن گرد آمده است. (راوندی، ۱۴۰۹)

مناقب ابن شهر آشوب : از دیگر شاگردان طبرسی که به نگارش کتابی درباره مناقب و دلائل امامان دست زده محمد بن علی بن شهر آشوب (۴۸۸-۵۸۸) است. (طهرانی، ۱۳۸۹: ۲۲ / ۳۱۸-۳۱۹) حجم بیشتر این کتاب به فضائل و مناقب و معجزات امام علی (ع) اختصاص یافته است. باقی کتاب نیز به فضائل و دلائل امامان دیگر اختصاص یافته است. بر اساس شواهد موجود احتمالاً حجم کتاب بسیار بیشتر از آن چیزی است که امروزه در دسترس ماست. روایات معجزه امامان در کتاب مناقب ابن شهرآشوب نیز بدون سند نقل شده و به منابع آنها اشاره نشده است.

الثاقب فی المناقب: از دیگر علمای قرن ششم که کتابی در مناقب و دلائل و معجزات پیامبر و امامان (ع) نگاشته است حمزه طوسی معروف به عمادالدین طوسی است. (طهرانی، ۱۳۸۹: ۵ / ۵) اغلب روایاتی که او درباره معجزات امامان (ع) نقل کرده از کتابهای دیگر برداشت شده و به شکل بدون سند در کتاب نقل شده است. (ابن حمزه، ۱۴۱۹)

در پایان، معرفی دو کتاب *مدینه المعاجز و بحار الانوار*، با اینکه در محدوده خارج از محدوده تاریخی مورد بحث ما نگاشته شده اند ضروری است. چنان که در ادامه خواهیم گفت با توجه به پراکندگی احادیث معجزه امامان در منابع گوناگون و همچنین پراکندگی این روایات در داخل یک کتاب و در میان فصول مختلف آن کتاب و نداشتن تبویب و موضوع بندی در برخی از منابع از جمله در بصائر الدرجات و کتب امالی یا کتاب مهم عیون اخبار رضا، برای یافتن احادیث در این تحقیق دو کتاب *مدینه المعاجز و بحار الانوار* را مبنای تحقیق خود قرار دادیم. این دو کتاب از مجموعه های حدیثی مهمی هستند که روایات موجود در کتابهای گذشته را جمع آوری کرده و در فصول موضوع بندی شده جمع آوری کرده اند.

مدینه المعاجز: *مدینه المعاجز* نوشته سید هاشم بحرانی (وفات ۱۱۰۷) مجموعه بزرگی است که احادیث معجزات امامان (ع) که قبلاً در منابع مختلف روایی آمده به صورت یک جا در خود جای داده است. *مدینه المعاجز* سعی کرده همه روایات پراکنده موجود در منابع پیش از خود را در یک کتاب گردآوری کند. او در این کتاب ۲۷۹۸ حدیث از معجزات امامان را گردآوری کرده است و برای